

OLVASÓLÁMPA

A MI UTCÁNK

Valamikor a kétezres évek elején írtam neki egy levelet, amelyben anyagot szerettem volna kérni tőle. Hogy is mondjam: reménykedtem. Akkor már lecsengőben volt az 1999-es évben napvilágra került ügynökmúlt utáni hercehurca. Legalábbis a lapokban. Az, akit besúgott, „meg is bocsátott” neki, halkulóban volt tehát, elcsitulni látszottak a nagy szenzáció keltette hullámok, mondjuk: kívül, a kívülágban, körülötte – nem benne. Reménykedtem, hátha adna valamit, hátha küldene egy röpke kis írást a lapunknak. Valamikor akkoriban jött a *Vadászat* is, ha jól emlékszem, az *Alföldben*, ami már erről a titokról, az ő felfedett titkáról szólt, kicsit mosakodás, kicsit magyarázat, kicsit magyarázkodás, önfelmentés, érthető módon, mert mi legyen. Nem jött válasz tőle, csak a halálhíre egy-két évvel később, s a mendemonda, hogy lecsúszott, aláment, egy garázsban élt (nem tudom), a városszéli alkoholistákkal, lebuajokban, rettenetes helyeken ivott, amíg ki nem itta magát az életből. Azt is mondhatnók, hogy élete végére újra visszatalált a hőseihez. A novellái hőseihez, no meg *A mi utcánk* lecsúszott, az életből lassan kitántorgó figuráihoz.

Emlékszem arra is, illetve számtalanszor eszembe jut, szinte-szinte már kísért az emléke annak, amikor a nyolcvanas évek végén megbolydult itt nálunk is a világ. Emlékszem apámra, aki bizonyos szempontból szinte Tar hőse lehetett volna, hogy mi történt vele, amikor bekövetkezett nálunk is ez a kataklizma-szerű fordulat, változás. Hogy nem találta a helyét, hogy nem tudta, most mi lesz vele. Annak idején, fiatalemberként, friss házasként még két tehénnel kezdte az akkori kollektív-gazdaságban, aztán otthagya hamar, mert jobb lehetőségek kínálkoztak a közeli városban, és elment a gyárba. És akkor ott, nyolcvankilenc végén, a kilencvenes évek elején, majd negyven év után azzal találja szembe magát, hogy visszakapják a földeket, az állatokból is (néhány csontra-bőrrre éheztetett juhot), és a kezdeti eufória és öröm után nem tudja, hogy mitévő legyen. Megijed, azt hiszem, és menekül. Igen, abba. Ami ideig-óráig segíti is, aztán szembefordul vele, és nincs megállás. Azt is látja, hogy akik a polcon, polcokon vannak, egymás között szétosztanak mindent, a traktorista megveszi a mezőgazdasági

gépállomást, a kollektív-elnök az egyebet, szóval, akik a tűzhöz közel ülnek, tudják/tudták, mit kell tenni. Látja, tapasztalja, hogy a falusiak, gépek nélkül, eszközök nélkül, minden nélkül visszakapnak a földjeikből, erdeikből, és bizonyára tudja, érzi, hogy a föld, az erdő mellé kéne állni, de nincs, aki, nincs, amivel. Zavar, zavarodottság, bizonytalanság, felszámoló (felszámolt) gyárak, üzemek, és ott találják magukat az emberek a nagy semmivel szemközt, az ürességben, ugyanott, ahonnan elmentek negyven-ötven esztendeje. Amikor még reménykedtek. Amikor még fiatalok voltak. De innen már nem abba az irányba vezet az út. Az övé sem, mint ahogy nagyon-nagyon sokaké sem.

Tar Sándor könyve¹ erről, illetve erről is szól. A mi utcánkról is. Az ottaniról is, meg az itteniről is. Szerencsétlenekről, tehetetlenekről, kilátástalanságról, reménytelenségről. Kopáran, fehéren és feketén. Mint egy fekete-fehér filmben. És azt látjuk, hogy itt szédelegnek ezek az emberek azóta is, kóvályognak, vegetálnak, ahogy tudnak. Látom ezt a falut most is, hiszen itt élek, itt van a szemem előtt. Rendszeresen megfordulok benne, találkozom a lakókkal, persze, akik még megmaradtak belőlük. És látom azt is, ahogy folyamatosan újratermelődnek, mintha csak azért születnének, hogy ebbe a mókuserékbe újra és újra belekerüljenek, ahonnan aztán nincs kiút, ahonnan nem találnak maguknak kiutat. És látom, olvasom ezt a falut a könyvekben is, az azóta születettekben: a *Nincstelene*kben, az *Aludnod kellené*ben, a *Szűz Mária jegyesé*ben, amelyeknek ott van mindenkori origójában Tar Sándor *A mi utcánkja*. (*Fekete Vince*)

NÉGER LEGENDÁK

„Párisból egyetlen élményem: a Gyarmatügyi Kiállítás” – olvashatjuk Radnóti Miklós *Naplójának* 1934. augusztus 14-i bejegyzésében, a jegyzetekből pedig az is kiderül, hogy nem friss élményt rögzít a bejegyzés, ti. Radnóti 1931 nyarán töltött két hónapot Párizsban, ahol mindennapos látogatója volt az Exposition Coloniale-nak. De hogy mennyire vonzódott az afrikai mítoszok, énekek, mesék iránt, az abból is kiderül, hogy utolsó, még életében (1944 elején) megjelent (fordítás)kötete, a *Karunga a holtak ura* című „néger” legendagyűjtemény (ez a meghatározás olvasható az Európa Könyvkiadónál 1957-ben újra kiadott kötet alcímében).

1 Tar Sándor: *A mi utcánk*. Bp., 2017, Magvető.

Közismert a francia avantgarde Afrika-rajongása. Kötve hiszem, hogy a gyarmatosítók rossz lelkiismerete fordította volna Afrika felé a figyelmet, inkább arról lehet szó, amit a művészettörténet már-már közhelyszámba menően állít, hogy a XX. század első évtizedeinek művészei formát kerestek az ősi, még romlatlan kultúrák egyszerűségében. Ma már nyilvánvaló, hogy tényleg javukra vált ez az Afrikára való figyelés (gondoljunk például a Bráncuși-munkák végtelenül egyszerű, a végsőkig lecsupaszított formanyelvére). Jókor voltak jó helyen, hiszen – ahogy azt Ortutay Gyula már az 1944-es Radnóti-fordítás Utószavában megjegyzi – „Afrika képe évről évre gyorsuló mértékben változik, régi kulturális alkata mindjobban megtelik új, sokszor zavaró, felemás elemmel. Amit mi Európa-szerzte a paraszti világkép változásaival kapcsolatban megfigyelhetünk, ugyanazok az okok – más előzményekre épülve – sokkal erőszakosabb, sokkal dúltabb változásokhoz, a régi, primitív magatartás és az új forma sokkal tragikomikusabb kapcsolódásaihoz vezetnek”.

Malinke, mosszi, haussza, peul, fang ewe, szoninke, mande, zande, luba, herero, zulu, mkulve stb. mítoszokat, meséket, énekeket, legendákat olvashatunk Radnóti fordításában, s szinte mindegy is, hogy a fentebb felsorolt törzsek Afrika melyik részén éltek, annyira egységes a világképük: „éppen csak kilépni látszanak a mitológiák érzékit és érzékfölköt, istenit, démonit és emberit behálózó, élők és élettelen tárgyak egységét nyújtó birodalmából. Újra s újra visszatekintenek a mitologikus múlt felé, mint alig elhagyott őserdő, bozotos, árnyas vidék felé, s mindenre onnan kérik a magyarázatot. Hogy a születés, a halál, a szerelem, a munka rejtelseit megértsek, a mítoszt s a mítoszban rejlő, föllebbezhetetlen törvényeket hívják segítségül” – mondja már említett utószavában a néprajzos Ortutay. Íme két példa az eddigiék illusztrálására: a *Legenda a világ kezdetéről* című fang mesében Isten az alábbi Háromparancsolatot adja az embereknek, Szekumének, Mbongvének, fiaiknak és lányaiknak, kicsinyeknek és nagyoknak:

„Ne lopj a saját törzsedben.”

„Ne ölj meg senkit, aki nem ártott neked.”

„Ne egyél meg senkit éjszaka.”

És mit szólhatnánk ehhez a gyönyörű, *Ének, ha vágják a fának kéréget* című herero szerelmes vershez? „Ha vágod a kéréget, / kicsi lány, / száz tehened, / tucatnyi szeretőd lesz, / s mindennap enni fogsz. /

Apád dicsekszik majd veled, / kicsi lány, / hogy cselédjeinél is / fürgébb kezű vagy te, / ha kérget vágsz, / kicsi lány. / Nagy főnöknek adnak el majd, / kinek húsz faluja van; / ó, csak vágnád már a kérget, / kicsi lány!”

Természetesen az afrikai mesemondóknak-adatközlőknek sincs mindenre válaszuk: *A nap, a hold meg a csillagok* című fang mesében az anya (vagyis a hold) megszökik egy hatalmas főnökkel az apától (vagyis a naptól). Az apa szörnyű haragjában még gyermekei (vagyis a csillagok) közül is elnyel egyet-egyet, miközben megszökött feleségét üldözi. „Régóta, igen régóta tart már ez a folytonos üldözés. De egyszer, egy napon vége lesz; mert végre is az ember a dolgok ura és ugyancsak ő az igazság őre. Nélküle balul történik minden. Azon a napon a holdat egy mély szakadékba taszítja majd a nap, a föld mélyére, ahonnan nem kél fel majd soha többé. A nap nem engedi. És mikor már fogságba került az anya, akkor a nap elnyeli sorra a gyermekeit is.

- És velünk, emberekkel, mi történik akkor?

- Azt nem tudom, testvér.”

Én se tudom, mi fog történni velünk, emberekkel. És csak remélni tudom, hogy a Nagy Világváltozásban nem tűnik el majd minden, énekestül-mítoszostul-legendástul. (*Lövétei Lázár László*)

KALAP – ÉS AMI ALATTA VAN

Oliver Sacks neves pszichiáter sok nyelvre lefordított művében² elsősorban nem orvosként közelít a rendkívüli pszichés kóresetekhez, melyekkel pályafutása során találkozott, hanem inkább ezek emberi vonatkozásai érdeklik. Nem a páciens, hanem az emberi mivolt a fontos számára. A nem mindennapi elmekórtani esetek ismertetésén keresztül az emberi habitus alapvető kérdéseivel szembesíti az olvasót.

Hiszen lehet csodálkozni, jólesően borzongani olyan meghökkentő elmeállapotokon, mikor valakinek a tudatában nem állnak össze egészszé a részletek, például a vele szemben ülő felesége szája, orra, füle, szeme nem áll össze arccá, így véletlenül kalapnak nézi neje fejét, vagy amikor valakinek sérül a memóriája, és úgy érzékeli az időt, hogy mindig ugyanaz a nap ismétlődik, de akkor azon is el lehet gondolkozni, hogy egy normális ember szemléletmódja, világlátása mennyire tükrözi a valóságot, mennyire csak beidegződések, előfeltevések, vagy néha

² Oliver Sacks: *A férfi, aki kalapnak nézte a feleségét (És más orvosi történetek)* Budapest, 2015, Park Könyvkiadó.

éppenséggel előítéletek, rögeszmék, tévhitek rendszere. És hogy az egészséges ember magától értetődőnek vett elmebeli adottságai mennyire magától értetődőek?

Sacks doktor leírja a híres amerikai ikerpár esetét is, akik még a hatvanas években tűntek ki azzal, hogy bár csökkent értelműek lévén, még a szorzás-osztás egyszerű műveleteit sem ismerték, de pár másodperc alatt olyan hat-, hét-, sőt nyolcszámjegyű prímszámokat voltak képesek azonosítani, melyeket a matematikusok csak manapság tudnak teljes bizonyossággal meghatározni – a számítógép segítségével. Az ikrek azt vallották a pszichiáternek, hogy ők nem kiszámítják ezeket a nagyon nagy prímszámokat, hanem egyszerűen csak látják őket, ahogy különböző dolgokat lát az ember a mezőn, ha szétnéz. És egy-egy ilyen prímszámban az ikrek akkora örömet lelték, annyi csodálatos tulajdonságát *érezkelték*, hogy órákig tudtak gyönyörködni bennük. Közben a normálisnak mondott átlagemberek csak bambán meredtek egy-egy ilyen komplikált számjegyre, mert az nem mondott nekik semmit. Feltehető a kérdés: ki is a csökkent értelmű és minek alapján?

Úgylehet, látásmód, érzékelésmód kérdése minden. Ha egy születéstől vak megtapogat egy gyönyörű festményt, csak érdes vászonfelületet érzékel, amire valami megszáradt ragacsot kentek szét. És végül is nincs igaza neki is? De azért a festmény mégis több ennél, csak nehéz ezt elmagyarázni olyannak, akinek nincs szeme, hogy lásson.

Vagy ahogy Sacks doktor írja a könyvében szereplő esettanulmányokról, illetve arról a módról, ahogy ezekhez a különleges esetekhez a szakorvosok meg a korabeli szenzációhajhász tévéstudiók viszonyultak: „A valóság ugyanis jóval furcsább, jóval összetettebb és jóval kevésbé enged a magyarázatoknak, mint azt e tanulmányok bármelyike is sejteti, és a célirányult, formális »tesztek« vagy a bulvártélevíziók szokványos interjúi alapján még csak sejtelmünk sem lehet róla. Nem mintha e tanulmányok vagy tévéműsorok bármelyike »tévedne«. Végül is egész jók, és gyakran még informatívak is azokon a határokon belül, ameddig elmerészkednek. Csakhogy megmaradnak a nyilvánvaló és tesztelhető felszínnél, és nem mennek mélyebbre – még csak nem is utalnak rá, vagy talán nem is sejtik, hogy lenne hová.”

Körbejárható a felszín, de akkor is csak felszín marad. A két dimenzióban való gondolkodásmódnak sejtelve sincs róla, hogy létezik mélység is. (Molnár Vilmos)